

Foredrag for scenetekstivalen, Rådstua i Tromsø, faglig kafé, 3.10. 2020

Av Knut Ove Arntzen (professor i teatervitenskap, Universitetet i Bergen)

1. del, innledning:

Jeg er blitt bedt om å snakke om kunsten og kulturens betydning for avkolonisering av kulturlivet. Kunsten virker avkoloniserende når den tematiserer identitet og avslører strukturelt basert sensur og tabuer, så vel som når den avslører undertrykkelsen av lokale identiteter. Det er kunstens avkoloniserende betydning at den gjennom dialogiske prosesser overskrider grenser og bidrar til at forskjellige stemmer slipper til. Scenekunst og dramatikk har bidratt til avkolonisering av kulturlivet gjennom at flerkulturelle stemmer har fått slippe til. Men, hvilken avkolonisering er det da vi står overfor eller snakker om? Det er den kolonialismen som har gjort stemmene svake gjennom å sette dem opp mot hverandre ved hjelp av splitt og hersk-strategier. Gjennom avkolonisering av de europeiske kolonimaktens imperier har den retningen i forskningen etablert seg som kalles postkolonialistisk teori, særlig med referanser til ny litteratur, kunst og dramatikk bl.a. i en rekke sentral- og vest-afrikanske land som Kamerun, Nigeria og Senegal. Yoruba-dramatikeren Wole Soyinka fra Nigeria er et av flere kjente eksempler fra dramatikken. Avkolonisering skaper en situasjon hvor kunsten, og dermed også dramatikken, blir et virkemiddel til å skape nye dialoger og stemmer. Også Nord Norge og de arktiske områdene er preget av forskjellige etnokulturelle grupper. Flerstemmigheten passet imidlertid ikke inn i den norske nasjonsbyggingen på 1800-tallet og første del av 1900-tallet. På et makronivå søkte storsamfunnet mot å skape den kulturelt enhetlige nasjonalstaten, mens på et mikronivå fortsatte de etnokulturelle stemmene å gjøre seg gjeldende og ble gjennom 1800-tallet så vidt fanget opp som spenning og kulturkonflikt slik vi kjenner det fra Henrik Ibsen og Knut Hamsuns skuespill hvor spenningen var integrert i det psykologiske dramaet mellom kvinner fra nord og menn fra sør, det være seg en Elida Wangel mot Dr Wangel i *Fruen fra havet* eller Rebecca West mot Johannes Rosmer i *Rosmersholm* av Henrik Ibsen, eller Teresita mot Kareno i Hamsuns *Livets spill* (Kareno-trilogien). Dette er noe av bakgrunnen for det jeg min forskning har omtalt som arktisk drama. For ytterligere å belyse arktisk drama, gjengir jeg her et avsnitt fra min artikkel om Knut Hamsuns dramatikk i lys av sjelelige landskap.

2. del: Arktisk drama og biosofisk vitalisme

Et begrep om arktisk drama ble første gang internasjonalt lansert på *International Association for Scandinavian Studies*-konferansen (IASS) i Gdansk i 2008: *Nordisk drama. Fornyelser og transgresjoner* hvor begrepet første gang ble tematisert i et større forskningsmessig perspektiv. Arktisk drama kan forstås i lys av geo-kulturelle og klimatologiske forhold og måten disse gjenspeiles i litteratur og dramatikk i konkret og metaforisk forstand. I konkret forstand kan det pekes på polare erfaringer og opplevelser i relasjon til situasjoner under fangst, gruvedrift og polare ekspedisjoner i retning av det psykologisk-realistiske konvensjonsdrama, noe som gjelder Lars Hansens *Ishavsfolk* (Det Norske Teatret, 1932) eller Helge Ingstads skuespill *Siste båt* om gruvedrift på Svalbard (utgitt i 1946). Da er det opplevelsen av spenning i møtet med naturkreftene sentralt, slik det kommer til uttrykk i forbindelse med polare ekspedisjoner, fangsttokter og fjellklatring. I metaforisk forstand kan begrepet tjene som en historiografisk basis for undersøkelsen av sjelelige landskap i samspill med naturkreftene og dermed sees i sammenheng med symbolske landskapsresepsjoner i kontekster som reflekterer naturen i romantisk og symbolistisk litteratur og drama (Arntzen, 2012, 37-40). En av drivkreftene i

romantikken så vel som i symbolisme var oppdagelsen av naturen som speilbilde og refleksjonsfaktor for det sjelelige landskap.

I boken *Land/Scape/Theatre* (red. E. Fuchs og U. Chaudhuri, 2005) påvises det hvordan landskapet kan bli modell for en situasjonell dramaturgi som bryter med konvensjonelle dramatiske former. Gertrude Stein er ofte trukket frem som eksempel på en situasjonsbetinget dramatik som reflekterer landskapet mer enn det narrative. Dette er dramaturgiske strukturer som også kan omtales som kabaretdramaturgi i tradisjon fra pantomime, revy og litterær kabaret, som bidro til å fornye dramatikken på linje med August Strindbergs drømmespill og symbolismens statiske enaktere eller ekspresjonismens stasjonsdramaturgi. I det sjelelige møtet med naturen ble det skapt behov for nye dramaturgiske strukturer enn den klassiske aristoteliske, noe som ble påpekt under IASS-konferansen i 2008. Utfordringen lå i å kunne se etter og beskrive andre fortellertradisjoner og dramaturgiske grep i skjæringspunktet mellom episke dramatiske teknikker og fortellertradisjoner fra nomadiske urbefolkninger, slik den dansk-grønlandske filosof og dramaturg Ulla Ryum har omtalt som en sirkulær og spiral dramaturgi (Ryum 1986). Joikens fortellerstruktur er omtalt i forbindelse med Nils-Aslak Valkepääs skuespill *Den rimhårede* og *Drømmeseeren* (Schuler 2008). Spiral dramaturgi kan defineres som en vev av handlinger i et sirkulært oppadstigende forløp. Det tilsvarer en åpen og eventyraktig struktur hvor handlingenes enkelte elementer er flettet inn i hverandre. Arktisk drama og spiral dramaturgi kan sees sammen i den forstand at det er nærheten til og respekten for naturen som er bærende slik det kommer til uttrykk i det eventyraktige og en eventyraktig fortellerstruktur. Slike strukturer har vært benyttet i både inuittisk og samisk teater, slik som i Tuukkaqteatret, Dalvadis og Beaivvás Sámi Teáhter (Arntzen, 1995, 69-75).

I en arktisk temakrets er overlevelse gjerne knyttet sammen med både eksistensialistiske og biologiske, biosofiske eller også økologiske perspektiv, samtidig som det finnes surrealistiske elementer i mye av den kunsten og litteraturen som vokste ut fra naturmessig og kulturelt sett arktiske miljøer i Nord Norge. Hva hadde så dette med Peter Wessel Zappfe og hans biosofiske orientering å gjøre? Dag O. Hessen skriver at det biosofiske perspektivet som en biologisk metode må forstås som tenkning om livet i filosofisk forstand, samtidig som det synes å ha en biklang av mystikk. Hessen viser til at hos Zappfe utgjør biologien og artenes livsvilkår et bakteppe for forståelse, samtidig som de utgjør en metaforkilde såvel som et analyseverktøy for menneskets lodd i livet. Menneskelig reaksjoner av "filosofisk" karakter er et svar på direkte, fysiske/biologiske utfordringer (Hessen, nedlastet 2010). I avhandlingen *Indføring i litterær dramaturgi* (Zappfe, 1961) gir Peter Wessel Zappfe et biosofisk perspektiv på dramaturgiens historie og teknikk, samtidig som han prøver å anvende et empirisk-positivistisk perspektiv på å beskrive den. Men det paradoksale er at til tross for det biosofiske perspektivet, er det opplevelsen som kommer i fokus på en måte som jeg vil omtale som *biosofisk vitalisme*. Det er et paradoksalt begrep som jeg tror fanger opp motsetningen mellom det Zappfe omtaler som det *autoteliske* og det *heteroteliske*, altså på den ene siden opplevelsen som et mål i seg selv og på den andre siden kunsten og opplevelsen som et redskap til å styre, planlegge og dyrke utfoldelse som noe målrettet.

Et biosofisk og vitalistisk perspektiv kan tolkes som når det sjelelige landskap blir satt inn i en naturlig orden, hvor kreftene i naturen og de naturbestemte betingelser spiller sammen. Peter Wessel Zappfe kobler selv naturopplevelsen og det sjelelige landskap i en *en passant* bemerkning i epistelen "Akademisk fjeldklubb" hvor det heter:

/.../ Allikevel danner vi tilsammen et *sjælelig landskap*, gruppene og den enkelte. Fra myren i dalbunden over dræktige marker, der menneskelivets kraftkilder springer frem etter solbestrålingen. Så kommer byene, med kalkcisterner i tette kvadrater, hvor det gjærer og skummer i den sammenpakkede skjæbnegrøt. Utenfor byene grønnes det av skog, av megen længsel mot frihet og friskhet og fred - ... (Zapffe, 1998, 49).

Peter Wessel Zapffe vokste opp i Apotekergården i Storgata i Tromsø med blant andre Roald Amundsen som husvenn. Byen var på begynnelse av 1900-tallet et sentrum for de polarekspedisjonene som langsomt skulle gjøre nordområdene skjebnesvangre og sentrale. Det var et høyborgerlig hjem han kom fra, og lærte tidlig å være *salongfåhig*. Men det kan synes som om fjellklatring og vandringer i naturen var viktigere for ham enn det kabaretkulturelle storbymiljøet. Vitalismen som kunstnerisk posisjon søkte det mystiske, sjælelig landskap og i en biosofisk sammenheng er det mulig å kombinere søken i naturen og det sjælelige uten at det sto i motsetning til det urbane og kabaretkulturelle.

(2. del er hentet fra første hovedavsnitt i min artikkel «Arktisk drama og biosofisk vitalisme: Knut Hamsuns dramatik i lys av sjælelige landskap», Nordlit 38, Universitetet i Tromsø).

© 2016 The author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly credited.

Bibliografi til hele artikkelen i Norlit, se Nordlit 38, 2016 <http://dx.doi.org/10.7557/13.3760>

Arntzen, Even, ”*Munken Vendt* - på sporet av Knut Hamsuns mytiske estetikk”, i Nils Magne Knutsen, red., Hamsun i Tromsø. *11 foredrag fra Hamsun-konferansen i Tromsø 1995*. Hamarøy: Hamsun-Selskapet 1995.

Arntzen, Even. ”Venstrehåndsarbeider? Noen betraktninger rundt Karen-trilogien”, Even Arntzen, red., *Knut Hamsun og 1890-tallet. 10 foredrag fra Hamsundagene på*

Hamarøy 2002, Hamarøy: Hamsun-Selskapet 2002.

Arntzen, Knut Ove. *Hybrid and Cultural Identity – After the Mainstream*. Arctic

Theatre from Scandinavia in a Post-Mainstream Perspective, i Kacke Götrick, red., *Nordic Theatre Studies*, Volume 7, *Expanding Horizons*, Föreningen Nordiska Teaterforskare, Gideå, 1995.

Arntzen, Knut Ove. “Knut Hamsun’s *Play of Life*: In the context of Stanislavsky’s Scenic reception and the interaction with landscape”, lecture PROGRAMMA, International conference, 26-28 March, University of the Humanities, Moskva, 2015. Foredrag under publisering i russisk versjon.

Bang-Hansen, Kjetil. “Hamsun, teatret og ’Livet i vold’”, i program til Hamsun-høst, Oslo: Nationaltheatret 1987.

Bjørneboe, Therese. “Frisk og severdig Hamsun”, *Arbeiderbladet*, Oslo, 22.1. 1988. Bjørneboe, Therese. “Suggestiv Hamsun”, *Klassekampen*, Oslo, 9.5. 2009,

Braatøy, Trygve. *Livets Cirkel*. Oslo: Cappelen 1954.

Fuchs, Ellinor og Una Chauduri, eds, *Land/Scape/Theatre*. Ann Arbor: The University of Michigan Press 2005.

Fløistad, Guttorm. "Norsk eksistensfilosofi. Et omriss av Peter Wessel Zappfes filosofi

om det tragiske", i *Peter Wessel Zappfe. Dikt og drama*, ved Guttorm Fløistad og Per Fredrik Christiansen. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget 1970. Grabowski, Simon. "Kareno in Nordland: A Study of Livets Spil", *Edda* 21, 1969, 297-321, Oslo 1969.

Hessen, Dag O. <http://folk.uio.no/hessen/>. nedlastet sist 06.07 2010: *Peter Wessel Zappfe*.(IASS) International Association of Scandinavian Studies, IASS_abstract_book 1 pdf for 27. IASS-konferansen: Nordic Drama: Renewal and transgression, 4.-9.08. 2008. University of Gdansk.

Kolloen. Ingar Sletten. "Forord" til K. Hamsun, *I Æventyrland*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 2009, 5-13.

Jensen, Knut Erik. og Viggo Bjarne Kristiansen. *E' du me' på den? Scener fra revylivet i Nordkapp regissert av Knut Erik Jensen og Viggo Bj. Kristiansen*. Honningsvåg: Nordkapp historie og museumslag 1985.

Larsen, Lars Frode. " '...jeg som er Teaterforagter' . Om Knut Hamsuns forhold til teatret", program til Hamsun-høst, Oslo: Nationalteatret 1987.

Mørkhagen, Sverre. "Tungetaleren Hamsun". *Dagbladet*, Oslo, 22.1. 1988.

Rosenqvist, Claes, red. *Artister i norr: bottnisk och nordnorsk teater och underhållning på 1800-talet*, Umeå: Kungl. Skytteanska samfundets handlingar/ utgiven av Etnologiska institutionen vid Umeå universitet samt Kungl. Skytteanska

samfundet i Umeå, 2008.

Nordlit 38, 2016